

Yevsovyh Roman. Research of humanization transformations of the higher education system of Ukraine at the end of the 20th - early 21st centuries (1985-2012). Journal of Education, Health and Sport. 2021;11(2):290-307. eISSN 2391-8306. DOI <http://dx.doi.org/10.12775/JEHS.2021.11.02.028>
<https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/JEHS/article/view/JEHS.2021.11.02.028>
<https://zenodo.org/record/5222394>

The journal has had 5 points in Ministry of Science and Higher Education parametric evaluation. § 8. 2) and § 12. 1. 2) 22.02.2019.
© The Authors 2021;
This article is published with open access at Licensee Open Journal Systems of Nicolaus Copernicus University in Torun, Poland
Open Access. This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Noncommercial License which permits any noncommercial use, distribution, and reproduction in any medium,
provided the original author (s) and source are credited. This is an open access article licensed under the terms of the Creative Commons Attribution Non commercial license Share alike.
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>) which permits unrestricted, non commercial use, distribution and reproduction in any medium, provided the work is properly cited.
The authors declare that there is no conflict of interests regarding the publication of this paper.

Received: 05.02.2021. Revised: 14.02.2021. Accepted: 28.02.2021.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ (1985-2012 рр.)

Roman Yevsovyh

post-graduate of the Department of Pedagogy,
Educational Management and Social Work,
Rivne State University of the Humanities

Роман Євсович,

здобувач кафедри педагогіки,
освітнього менеджменту та соціальної роботи
Рівненського державного гуманітарного університету,
E-mail: evsovychroman@ukr.net

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні та практичні основи гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. На основі всебічного історико-педагогічного аналізу виявлено та охарактеризовано сутність гуманізаційних трансформацій вищої освіти України. Виокремлено основні періоди: (перший (1985 – 1990 рр.) – директивна гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України; другий (1990-1995 рр.) – гуманізація та гуманітаризація у процесі реформації вищої освіти; третій п (1995–2004 рр.) - нормативно-правова інституалізація процесу гуманізації та гуманітаризації вищої школи; четвертий (2005 – 2012 рр.) – міжнародна інтеграція вищої освіти України у процесі гуманізації та гуманітаризації) з властивими

їм тенденціями; комплексно досліджено тенденції, шляхи, інноваційні технології гуманізації і гуманітаризації вищої освіти України, з'ясовано можливості її вдосконалення з урахуванням європейських освітніх стандартів, нагромадженого позитивного досвіду, національних традицій і сучасних тенденцій в організації вищої освіти в умовах інтеграції України в європейський освітній простір.

У ході наукового пошуку доведено, що аксіологічний підхід до гуманізації та гуманітаризації процесу підготовки майбутніх фахівців з вищою освітою полягає в орієнтації процесу навчання на особистісного росту студента, забезпечення його всебічного, загальнокультурного, соціально-морального й професійного розвитку. Викладання фахових і методичних дисциплін при цьому виступає не як трансляція інформації, а як активізація й стимуляція процесу самостійного пошуку власної ціннісної позиції відносно навколишнього світу, формування світогляду, розвитку світосприйняття молоді, забезпечення розуміння студентом пріоритетності загальнолюдських цінностей і гармонійності відносин людини й довкілля. Результати дослідження підтвердили ефективність авторського підходу до формування гуманістичної спрямованості майбутніх фахівців у системі вищої освіти України впродовж досліджуваного періоду.

Ключові слова: аксіологічний підхід, вища освіта, гуманізм, гуманізація, гуманітаризація, гуманізація і гуманітаризація вищої освіти, гуманістична педагогіка, освіта, практика гуманізації.

Roman Yevsovych

post-graduate of the Department of Pedagogy,
Educational Management and Social Work,
Rivne State University of the Humanities

**RESEARCH OF HUMANIZATION TRANSFORMATIONS OF THE HIGHER
EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE AT THE END OF THE 20th - EARLY 21st
CENTURIES (1985-2012)**

Abstract. The article analyzes the theoretical and practical foundations of humanization and humanization of domestic higher education in the late twentieth - early twenty-first century. Based on a comprehensive historical and pedagogical analysis, the research identifies and characterizes the essence of humanization transformations of higher education in Ukraine. The research hypothesis is based on the thesis that special value-oriented pedagogical conditions in the process of professional training are a prerequisite for the acquisition of values and sense experience of future specialists in foreign philology, which

creates important prerequisites for the formation of axiological competencies. The proposed study is aimed at determining the level of formation of values and sense experience among future specialists in foreign philology at the initial and final stages of the experiment.

The paper analyzes the key concepts, the essence of humanization and humanitarianization and its established features. The main periods are singled out: the first (1985-1990) - directive humanization and humanitarianization of higher education in Ukraine; the second (1990-1995) - humanization and humanitarianization in the process of higher education reform; the third (1995-2004) - normative-legal institutionalization of the process of humanization and humanitarianization of higher education; fourth (2005-2012) - international integration of higher education in Ukraine in the process of humanization and humanitarianization with their inherent trends.

The article has comprehensively researched tendencies, ways, innovative technologies of humanization and humanitarianization of higher education of Ukraine, the possibilities of the improvement taking into account the European educational standards, accumulated positive experience, national traditions and modern tendencies in the organization of higher education in the conditions of Ukraine's integration into the European educational space.

The course of scientific research has proved that the axiological approach to humanization and humanitarianization of the process of training future specialists in higher education is to focus the learning process on personal growth of the student, ensuring his/her comprehensive, cultural, socio-moral and professional development. The teaching of professional and methodological disciplines does not act as a transfer of information, but as activation and stimulation of the process of independent search for one's own value position in relation to the world, formation of worldview, development of youth perception, ensuring students' understanding of human values and harmony of human relations. The results of the study have confirmed the effectiveness of the author's approach to the formation of the humanistic orientation of future professionals in the higher education system of Ukraine during the study period.

The research on the humanization and humanitarianization of higher education in Ukraine in the late twentieth - early twenty-first centuries made it possible to involve in scientific circulation a wide range of materials that are representative in nature and reproduce certain aspects of the studied problem, and therefore need to be generalized. Various principles, methods and techniques of modern methodology used in the process of the research have allowed avoiding subjective and biased assessments, ensuring the scientific

validity of the results obtained during the research, confirming a sufficiently representative character of the identified sources.

Key words: higher education, humanization and humanitarianization of higher education, humanistic pedagogy, humane and personal approach, quality assurance of higher education, model, reform of higher education, practice of humanization, educational process.

Вступ. У сучасній Україні відбуваються істотні гуманістичні трансформації у галузі вищої освіти, що спонукають визначення її пріоритетів не лише щодо розвитку інтелектуального, фахового а й особистісного потенціалів майбутнього фахівця, як людини гуманіста.

Гуманізація вищої освіти є одним з принципів реалізації Державної Національної програми «Освіта (Україна – XXI ст.)», який полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи. Людина з її індивідуальними можливостями та здібностями повинна стати центром гуманізованої освіти, у якому провідне місце в процесі навчання та виховання належить розвитку особистості, її соціалізації, формуванню навичок самоаналізу, самооцінки та рефлексії. З таким завданням галузь вітчизняної вищої освіти здатна впоратися лише в умовах гуманізації та гуманітаризації, коли визнається пріоритетність гуманітарних цінностей, відбувається їх формування та розвиток. У цьому контексті реформування національної системи вищої освіти України, конституювання нової гуманістичної освітньої парадигми, актуалізує питання, історико-педагогічного вивчення й переосмислення з сучасних позицій, вітчизняного досвіду минулих років щодо гуманізації і гуманітаризації освітнього процесу.

Нині в теорії й практиці вітчизняної вищої освіти напрацьовано вагомий науковий потенціал, який слугує основою для вивчення гуманістичних процесів, що відбувалися в ній у кінці XX – на початку XXI ст. Науковці сходяться на думці, що саме у період кінця XX – початку XXI століть (1985-2012 рр.), перед вищою освітою України вперше на законодавчому рівні постала проблема перебудови і підвищення ефективності педагогічного процесу вишів на засадах гуманізації і гуманітаризації. Саме із 1985 р., в колі педагогів, психологів, відмічається підвищений інтерес до питань удосконалення

гуманітарної підготовки випускників ВНЗ, розвиток її форм і методів в умовах освітнього процесу вишів, як засобу оволодіння гуманістичними цінностями, загальнолюдською культурою.

Попри значну бібліографічну базу, аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що проблема гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985-2012 рр.) донині не була предметом спеціально сфокусованого дослідження.

Проблема дослідження та фокус дослідження

Мета

Мета дослідження – на основі всебічного історико-педагогічного аналізу виявити та охарактеризувати суть, періоди, особливості гуманізаційних трансформацій вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст., (1985-2012 рр.), з властивими їм тенденціями.

Завдання:

Завданням запропонованого дослідження є характеристика змісту та шляхів, особливостей, тенденцій реформацій практики гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Методологія дослідження

Загальна довідка

У нашому дослідженні проаналізовано три взаємопов'язані складові концепти методології: *методологічний, технологічний й історичний*. Доведено, що в методологічному плані проблема дослідження практичної реалізації змістовно-критеріальної ролі процесу гуманізації та гуманітаризації в розвитку сучасної вищої освіти України не може бути вирішена просто посиленнями на більшу чи меншу інтенсивність цього процесу. У нашому дослідженні, *гуманізація й гуманітаризація постають як взаємоінтегровані, багатоаспектні конструкти і характеризують парадигмальний вектор реформування сучасної вищої освіти*.

Наголошується, що орієнтація на гуманізацію ще не є остаточно вивченою в аспекті її величезного потенціалу для формування змісту вітчизняної вищої освіти, визначення її методів і форм. Для цього має бути *досліджена певна якісна визначеність процесу нарощування гуманістичного потенціалу вищої освіти у певних конкретно-історичних обставинах суспільного розвитку, яка могла б слугувати теоретико-методологічним орієнтиром при визначенні загальної стратегії сучасного розвитку освіти*.

На нашу думку, провідна роль у вище згаданому контексті, може належати не лише терміну «гуманізація освіти», а його більш конкретній інтерпретації у вигляді терміну «гуманізація та гуманітаризація освіти». Змістом останнього є фіксація у якості цілком конкретного орієнтиру розвитку освітньої системи такого стану, коли за аксіологічного підходу, гуманістичні цінності та ідеали стануть основою функціонування вищої освіти і більшості освітніх закладів.

Теоретико-методологічні засади нашого дослідження, означеної проблеми базуються на концептуальних положеннях системи сучасної вищої освіти й органічно пов'язані з *ідеями гуманістичної педагогіки*.

У методології дослідження проблеми гуманізації і гуманітаризації вищої освіти, в усіх, визначених нами її концептах, посилена увага до проблеми *духовного становлення особистості*, яке пов'язане із наявним загальним рівнем досягнутої культури і її духовного компонента, з сукупністю життєво значущих надбань, що відбивають кращі людські якості. Тому в цій ланці освіти дуже важливо усвідомити, якого рівня культури досягла та чи інша особистість до того як вона стала дотичною до діяльності ЗВО; що вона стверджує у своєму житті; до чого прагне і що не сприймає; які власне людські якості вже розкрила і які ще належить розкрити в цілеспрямованому й гуманітаризованому освітньо-виховному процесі.

Ми вважаємо за доцільне використовувати спеціальні історико-педагогічні методи, а саме *історико-генетичний, історико-порівняльний, типологізації, системний*.

Важливе значення в методологічному апараті дослідження посів *історико-системний метод*, використання якого зумовлюється потребою комплексного вивчення історичної реальності, що досліджується. Об'єктивною основою цього методу наукового пізнання постає єдність в суспільно-історичному розвитку одиничного, особливого й загального, що проявляється у взаємодії систем різного рівня. Кожне соціальне явище є складною системою, яка водночас є елементом більш складної системи.

У методологічному комплексі серед спеціальних історичних методів важливим став *історико-генетичний метод*. Він спрямований на виявлення, збір, систематизацію і обробку інформації. Притаманне цьому методу послідовне розкриття властивостей, функцій та змін реальності, у випадку нашого дослідження реалізовувалися в описах особливостей вищої гуманітарної системи освіти на відповідних етапах її розвитку. За допомогою цього методу стало можливим послідовне розкриття організаційних проблем гуманітарної освіти, наукових змін протягом досліджуваного періоду. Найбільш поширеним засобом вираження інформації цього методу є *опис*. Незважаючи на те, що

опис поєднується із застосуванням кількісних показників, вів служить для виявлення окремих рис досліджуваного об'єкту, а не для визначення його внутрішньої суті.

Пояснити факти та розкрити їх сутність дав змогу процес порівняння, який і є основою *історико-порівняльного методу*. Широкого застосування цей метод набув при дослідженні процесу еволюції гуманітарної освіти на різних етапах її розвитку. Наявність фактичного матеріалу про різні об'єкти, сутність або характер змін які потрібно встановити, стали необхідною передумовою порівняння, що дозволило виявити схожість або відмінність численних явищ і процесів

Проведення *структурно-функціонального аналізу* дозволило виявити як внутрішні властивості об'єкта, так його взаємодію із системами вищого рівня.

Історико-системний метод застосовувався нами при дослідженні таких явищ, як культурно-історичні та філософсько-правничі ідеї окремих вчених та їх місце в теорії гуманітарних знань. Ідеї й висновки дослідників-гуманітаріїв розглядалися на тлі поширення різних історичних течій і в наступні періоди розвитку гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої освіти, коли вона зазнавала впливу діючого законодавства, партійного волонтаризму, історичного позитивізму, соціологічних підходів тощо

Порівняльний метод у дидактиці передбачає порівняння систем освіти (або їх фрагментів). Цей метод виявився корисним при визначенні змісту гуманізації та гуманітаризації вітчизняної освіти, співставленні елементів системи гуманізації та гуманітаризації вищої освіти за загальновизнаними напрямками – організація, зміст освіти та особливості її підсистем – форм роботи педагогів в аудиторіях, методів викладання тощо.

Зразок дослідження

Специфіка теми, об'єкту і предмету нашого дослідження диктувала вибір переважно теоретичних методів. Їх застосування в можливості охоплення мисленням, пам'яттю і увагою одночасно великої кількості фактів, а також мисленого проникнення в їх суть, виявлення протилежних тенденцій і рушійних сил розвитку. У структурному плані, засадовими стали, наведені нижче, провідні положення концепції нашого дослідження, що демонструють діалектику перетину досліджуваного явища із нинішніми суспільними процесами, а саме:

1. Українське суспільство перебуває на переломному етапі свого розвитку. Воно характеризується переоцінкою цінностей, критикою і подоланням того, що заважає подальшому руху вперед. Вищим гуманістичним змістом соціального розвитку стає

утвердження ставлення до людини як найвищої цінності буття в усіх сферах і в тому числі й у вищій освіті. Людина як самоціль розвитку, як критерій оцінки соціального процесу являє собою гуманістичний ідеал перетворень, що відбуваються в країні. Поступальний рух до цього ідеалу пов'язаний з гуманізацією життя суспільства, в центрі планів і турбот якого має стояти людина з її потребами, інтересами, запитами, серед яких освіті належить одне із пріоритетних місць. Тому гуманізація вищої освіти розглядається як найважливіший *соціально-педагогічний принцип*, що відображає сучасні суспільні тенденції побудови функціонування системи освіти України.

2. Важливим аспектом модернізації вітчизняної вищої освіти на початку досліджуваного нами періоду (1985 р.) можна вважати те, що у той час намітилися тенденції, які в науково-дослідній та публіцистичній літературі прийнято пов'язувати з поняттями «гуманізація» і «гуманітаризація». Ми підтримуємо сучасне розуміння багатьма дослідниками цих понять як системи поглядів і переконань, що стверджує високе звання людини, її цінності як особистості, в освітньому процесі вищої школи.

3. У методичному контексті, гуманізація та гуманітаризація вищої освіти базується на особистісно-орієнтованих технологіях. Особлива увага приділена аналізу їх застосування в означеному у темі дослідження періоду, намічені напрямки продуктивного втілення історичного досвіду в сьогоденні. Завдяки застосування таких загальнонаукових методів, як: теоретичний аналіз; синтез; абстрагування; конкретизація; періодизація, порівняльно-історичний метод; узагальнення, дало змогу вивчити походження цього явища, його розуміння, зокрема, й у контексті вищої освіти як її причетності до розвитку гуманістичного потенціалу кращих особистісних якостей людини: духовної повноти, альтруїзму, творчої активності, доброї волі, самоврядування, вміння вирішувати складні практичні завдання та ін. Такий потенціал формує виражену індивідуальність в цілому гармонійно розвиненої одухотвореної особистості.

Визначено, що характерною рисою духовного життя суспільства початку ХХІ ст. є посилений попит на освіту, який зумовлений зростаючим усвідомленням її вирішального значення. Сучасне розуміння сутності феномена «знання» втім істотно відрізняється від його класичного, витлумачення, заснованого на енциклопедичному знанні. Саме гуманістичний аспект є пріоритетним у вузівській підготовці, яка покликана стати найважливішою опорою прав людини, демократії, сталого розвитку і миру.

Виявлено існування декількох підходів науковців до вирішення проблеми гуманітаризації вітчизняної вищої освіти. Перший підхід до дослідження процесу

гуманітаризації спрямований на величезний потенціал предметівсоціально-гуманітарногоциклу. Гуманітаризація в даному значенні - це, перш за все, збільшення частки гуманітарного знання в загальній підготовці будь-якого фахівця, збільшення кількості підготовлених фахівців в галузі гуманітарних наук

Інший підхід до проблеми гуманітаризації вищої освіти пов'язаний з процесом здійснення міждисциплінарних зв'язків. Дійсно, нині будь-яка серйозна проблема не може бути вирішена на основі парадигми якої-небудь однієї науки. Важливою складовою будь-якого дослідження є його міждисциплінарний характер. У зв'язку з цим можна позначити другий підхід, представники якого підкреслюють природний зв'язок всіх навчальних дисциплін в контексті міждисциплінарного діалогу, їх сутнісна єдність - можлива підстава виховання особистості, що сприяє формуванню цілісного світогляду. Такий гуманітарно-гуманістичний підхід являє собою особливу світоглядну і методологічну позицію, що передбачає створення психолого-педагогічних умов, що дають змогу за допомогою досліджуваного предмета розкрити у студента його власне людський потенціал і визначити шляхи самореалізації в системі соціальних зв'язків і відносин. Саме цей підхід, дає змогу розглядати гуманізацію та гуманітаризацію української освіти в сутнісній єдності, вказуючи їх місце і роль в загальній системі духовного виховання. Цьому сприяє низка факторів, підтверджених науковцями, а саме:

- формування гуманітарного мислення як втілення єдності логіко-дискурсивного, образного, емоційно-забарвленого, мотиваційного компонентів цілісної свідомості людини, що виражають природні та соціально-культурні рівні людського буття;

- зміцнення основ цілісного світогляду і цілісної картини світу;

- посилення аксіологічного спрямування знання в контексті проблем людини, суспільства, світової цивілізації;

- звернення до глибинних витоків етнонаціональної традиції, синтезує різні рівні знання (буденного, міфологічного, релігійно-конфесійного, наукового та ін.);

- розкриття духовного потенціалу особистості, формування стратегії спрямованості до вищих ідеалів, які мали місце у всіх духовних традиціях людства; людинолюбство, практика людяності і переконаність в правильності обраного шляху;

- розвиток самоврядування особистості, здатної самостійно формувати ідеали, цілі і шляхи їх реалізації; виховання високих вольових якостей, сили доброї волі у вирішенні головних життєвих проблем.

Результати досліджень

Описові результати

Для реалізації мети дослідження виокремлено чотири періоди у практиці гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця XX – початку XXI століть (1985-2012 рр.): (перший період (1985 – 1990 рр.) – директивна гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України; другий період (1990-1995 рр.) – гуманізація та гуманітаризація у процесі реформації вищої освіти; третій період (1995–2004 рр.) - нормативно-правова інституалізація процесу гуманізації та гуманітаризації вищої школи; четвертий період (2005 – 2012 рр.) – міжнародна інтеграція вищої освіти України у процесі гуманізації та гуманітаризації.

У межах першого періоду – директивна гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України, виявлено провідні негативні тенденції (раціоналізм, технократизм, занепад духовності, підміна одвічних духовних цінностей тимчасовими цінностями певного політичного режиму, дегуманізація); другому періоду – гуманізація та гуманітаризація у процесі реформації вищої освіти вже були властиві позитивні тенденції (утвердження гуманізації та гуманітаризації, розвиток системи громадського управління, самоврядування закладів вищої освіти); третій період - нормативно-правова інституалізація процесу гуманізації та гуманітаризації вищої школи, також відзначено позитивними тенденціями (упровадження національної системи кваліфікацій, стандартів та керівних принципів забезпечення якості освіти, розвиток системи громадського управління, самоврядування навчальних закладів; четвертий період – міжнародна інтеграція вищої освіти України у процесі гуманізації та гуманітаризації, відзначено властивими йому тенденціями (формування гуманістичних цінностей, аксіологічного підходу і ціннісно-сміслових компетентностей конкурентоспроможного фахівця).

Визначено принципи: гуманізації, глобалізації, модернізації, інформатизації, інтеграції, з'ясовано, що реформування системи вищої освіти на етапі модернізації (80-і рр. XX ст.) відбувалось в умовах економічної та політичної нестабільності. Серед негативних тенденцій у вищій освіті відзначаємо: скорочення державних витрат на освіту, невідповідність матеріально-технічної бази освітніх установ потребам замовника освітніх послуг, необґрунтованість структури підготовки кадрів, що спричинило перевиробництво представників окремих спеціальностей і, відповідно, працевлаштування не за спеціальністю, загострення кадрової проблеми.

Позитивними рисами системи вищої освіти у 80-х рр. XX ст. були: підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення,

соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової та промислової підготовки, висококваліфікований професорсько-викладацький склад тощо. З'ясовано, що 80-і рр. ХХ ст. відзначилися визнанням університетської освіти як провідного компонента вищої освіти із зазначенням, що навчальний процес має забезпечувати поєднання високої теоретичної та прикладної підготовки, розвивати підготовку фахівців за новими напрямками, що знаходяться на перетині наук.

Виявлено, що друга половина 80-х рр. ХХ ст. характеризувалася децентралізацією та частковою демократизацією системи вищої освіти, гуманізацією процесу навчання, частковою його індивідуалізацією; продовжувалася робота з реформування підготовки фахівців у системі вищої освіти на заочній формі навчання, про що свідчить Постанова ЦК КПРС і РМ СРСР від 13 березня 1987 р. № 325 «Про заходи з корінного покращення якості підготовки й використання спеціалістів з вищою освітою в народному господарстві». Постановою ЦК КПРС «Основні напрями перебудови вищої та середньої спеціальної освіти в країні» (1987) передбачалось зменшення обов'язкового аудиторного навантаження студента із збільшенням його самостійної роботи під методичним керівництвом викладача; гуманітаризація та часткова комп'ютеризація навчання, проектна діяльність; впроваджувалися додаткові спеціальності та спеціалізації; змінювалися підходи до оцінювання навчальних досягнень студентів (введення поточної атестації); запроваджувалися гуртки за інтересами, факультативи. Наукові дослідження стають невіддільною складовою вищої освіти.

Встановлено, що друга хвиля реорганізації вищої освіти (80–90-і рр. ХХ ст.) відзначилася тим, що вітчизняна система вищої освіти стала активним компонентом значних змін у духовному житті суспільства, в контексті загально-цивілізаційних трансформацій, зумовлених значним поширенням нових освітніх технологій та істотним розширенням можливостей і потреб в індивідуальному, особистісному розвитку людини які були зорієнтовані на створення нової системи освіти в Україні, збереження й примноження здобутого в радянські часи досвіду та одночасно внесення суттєвих коректив у цілі, завдання й зміст освітянського процесу. Діяльність системи освіти України в цей час забезпечувалася цілою низкою нормативно-правових документів, серед яких – Конституція України, Закони України: «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про мови в Українській РСР», Концепція середньої загальноосвітньої школи України,

Положення Міністерства освіти України «Про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад» та ін. Цими актами визначено основні напрямки модернізації змісту, форм і методів навчання, виховання й управління закладами вищої освіти. Окрім зазначених правових документів, до здобутків цього періоду слід віднести як винятково важливу розробку і затвердження Державної національної програми «Освіта. Україна XXI століття», затверджена постановою Кабінету Міністрів України № 896 від 3 листопада 1993 р., яка нині здійснюється в основних своїх складових.

З'ясовано, що у 1992–1995 рр. минулого століття була проведена освітянська реформа, у якій окреслено головні завдання вищої школи, зокрема: підготовка висококваліфікованих кадрів, виконання науково-дослідних робіт, підвищення кваліфікації тощо; поліпшення підготовки студентів вищих навчальних закладів; забезпечення подальшого розвитку вищої освіти, посилення теоретичної та практичної підготовки студентів, піднесення ролі вищих навчальних закладів у розв'язанні проблем природничих і гуманітарних наук; затверджено доцільність організації при вищих навчальних закладах науково-дослідних інститутів, лабораторій і об'єднань. Відповідно до цих завдань виокремлювались тенденції реформування вищої освіти. Цілком очевидний результат дали створення єдиного Міністерства освіти, Академії педагогічних наук, певні кадрові зміни на рівні керівництва ВНЗ, відкриття університетів, зокрема в західних регіонах України. З навчальних планів ВНЗ було вилучено ідеологічні курси. Почалось активне впровадження державної мови.

Другий період розвитку гуманізації і гуманітаризації вітчизняної вищої освіти здебільшого характеризується спробами реформувати систему вищої освіти на гуманістичних засадах. Його відлік розпочався від Указу Президента України «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні», датованого листопадом 1995 р., яким було передбачено не лише загальні напрями, а й конкретні кроки, засоби, шляхи їх реалізації. Не визначеними, на жаль, виявилися ресурси, зокрема фінансові. Робота розпочалася з поліпшення співпраці галузі з Академією педагогічних наук. Позитивні наслідки мало утворення в структурі Академії педагогічних наук Відділення педагогіки та психології вищої школи. Відчутний соціальний резонанс мали такі заходи, як оптимізація мережі закладів освіти; перехід до ступеневої системи навчання; впровадження нової, досить ефективної системи контролю якості навчально-виховного процесу; формування нормативно-правового поля освіти; створення концепції гуманітарної освіти і виховання студентської молоді. Розпочався перехід до підготовки фахівців за новими спеціальностями. В системі вищої освіти з'явилися національні

університети, ефективнішою стала співпраця українських ВНЗ із зарубіжними партнерами. Україна підписала Лісабонську конвенцію щодо визнання кваліфікацій у галузі вищої освіти, ратифіковану Верховною Радою України.

Встановлено, що вагомим фактором гуманізації та гуманітаризації вищої школи у цей період (1992–1995 рр. ХХ століття) стало проведення першої освітянської реформи, розробка і затвердження Державної програми “Освіта. Україна ХХІ століття”, що й нині реалізується. У ній зазначено: що гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи.

Потужного поштовху процесам гуманізації та гуманітаризації вищої освіти надали нові процеси державотворення і її інституалізації. Уперше в українських реаліях, основи гуманізації освіти було закладено в нормативних документах, які визначили напрями реформи вищої освіти 90-х рр. ХХ ст. Гуманістичний підхід розглядається як можливість подолання основної помилки попереднього періоду знеособлення. Визначено, що гуманізації вищої освіти також сприяло й те, що «з навчальних планів ВНЗ було вилучено ідеологічні курси. Розпочалось активне впровадження державної мови». У листопаді 1995 р. відповідно до Указу Президента України, було передбачено конкретні кроки, засоби, шляхи реалізації гуманітаризації вищої школи.

З’ясовано, що відчутний соціальний резонанс мали такі заходи, як оптимізація мережі закладів освіти; перехід до ступеневої системи навчання; впровадження нової, досить ефективної системи контролю якості навчально-виховного процесу; формування нормативно-правового поля освіти; створення концепції гуманітарної освіти і виховання студентської молоді. Розпочався перехід до підготовки фахівців за новими спеціальностями. Пріоритетними напрямами державної політики щодо розвитку вищої освіти стали: особистісна орієнтація вищої освіти; – формування національних і загальнолюдських цінностей; створення для громадян рівних можливостей у здобутті вищої освіти; постійне підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій; формування в системі освіти нормативно-правових і організаційно-економічних механізмів залучення і використання позабюджетних коштів; підвищення соціального статусу і професіоналізму працівників освіти, посилення їх державної і суспільної підтримки; розвиток освіти, як відкритої

державно-суспільної системи; інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів. Разом з позитивними тенденціями, у ній залишалися й недоліки: занижені вимоги до студентів-заочників, велике навантаження на них під час екзаменаційних сесій, недостатність контролю самостійної роботи в міжсесійний період з боку викладачів вузів, недостатній контроль за якістю роботи заочних відділень.

З'ясовано, що реформи, які були проведені в 90-х роках ХХ сторіччя, стали першим та дуже важливим кроком на шляху до найсуттєвіших гуманістичних змін у системі вищої освіти України, які продовжуються й тепер. Адже, розбудова Української держави неможлива без створення та розвитку на гуманістичних засадах національної системи вищої освіти.

Визначено, що організація гуманного навчання у виші здійснюється в процесі власної активності індивіда, що переводить студента із об'єкта педагогічного впливу в суб'єкта педагогічного процесу. Доведено, що системотворчим початком освітнього процесу, побудованого на засадах гуманізму, виступає особистість, а його головними цілями стає створення умов для розвитку індивідуально особистісних властивостей студентів.

У ході дослідження з'ясовано, що нині ще недостатньо висвітленими в науковій літературі залишаються питання упровадження в навчальний процес вищої школи інноваційних технологій, які б сприяли гуманізації освітнього процесу, демократизації життєдіяльності студентів в системі навчально-виховного процесу, формуванню у студентів не стільки типового, скільки яскраво вираженого індивідуального, яке дозволяє особистості стати і залишатися собою в соціумі, який швидко змінюється. Сформульовано головну ідею гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої освіти - це створення відповідних гуманістичних умов для самоактуалізації й самореалізації особистості.

Обговорення

Аналізуючи сутнісний зміст реалізації процесу гуманізації та гуманітаризації вищої школи України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985-2012 рр.) у практиці, доходимо до таких узагальнюючих міркувань щодо їхнього співвідношення:

–гуманізація та гуманітаризація запобігає виникненню психологічних травм при необхідності зміни ціннісних орієнтацій, позбавленні стереотипів у поглядах і поведінці шляхом особистісно-зорієнтованого процесу навчання;

–гуманізація та гуманітаризація освіти сприяє спрямуванню індивіда не тільки на

здобуток знань, засобів їх здобуття, але, насамперед, на розвиток своїх потенцій, творчих здібностей як на пряму мету, без якої неможлива самоактуалізація особистості;

–гуманізація та гуманітаризація освіти спонукає індивіда до пошуку власних шляхів перетворення з пасивного споживача інформації на активного пошукувача; створення себе як самодостатньої творчої особистості.

У процесі дослідження, визначено, форми упровадження нових навчальних технологій у вітчизняній вищій школі на основі принципів гуманізації та гуманітаризації; запропоновано практичні рекомендації в подальшому вдосконаленні вищої освіти на засадах особистісно-орієнтованого підходу, що впливає на всі компоненти системи освіти: освітні та виховні цілі навчання; зміст освіти; технології, методи й прийоми навчання. Установлено, що основою особистісно-орієнтованого підходу у вищій освіті є фундаментальні ідеї гуманізації, індивідуалізації, диференціації навчання, що перекликаються з ідеями особистісного розвитку, тому рівень зацікавленості теоретико-методологічними засадами особистісно-орієнтованого навчання постійно зростає як природньої системи розвитку неповторної особистості з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента.

Висновки. Результати проведеного дослідження, реалізовані мета і завдання дали підстави сформулювати такі висновки:

1. Гуманізм у вітчизняній вищій освіті у досліджуваній період розглядаємо як світогляд, який найкращим способом сприяє формуванню вираженої індивідуальності в цілому гармонійно розвиненої одухотвореної особистості. Гуманізацію та гуманітаризацію вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985-2012 рр.) розуміємо як створення соціально-ціннісної та морально-психологічної основи для стосунків між суб'єктами педагогічного процесу, здатної забезпечити становлення особистості здобувача освіти, критерієм якої має бути міра індивідуального самовизначення. Визначено, що процес гуманізації та гуманітаризації вищої освіти – поняття, яке відображає складне і багатопланове явище, пов'язане з розв'язанням проблем докорінного реформування освіти, і не передбачає механічного збільшення кількості дисциплін гуманітарного циклу, що включаються до навчального плану, а, насамперед, припускає таку організацію її освітнього процесу, що спрямована на формування творчої особистості й орієнтована на своєрідність індивідуальності кожної молодої людини; гуманізація характеризує процес викладання, орієнтований на повагу до людської гідності студента, активізацію його навчальної діяльності як суб'єкта навчання; гуманізація містить у собі мобілізацію таких ресурсів студентів, як воля,

прагнення, знання й уміння у досягненні поставлених цілей.

2. На основі історико-педагогічного аналізу виокремлено чотири основні періоди гуманізації і гуманітаризації вищої освіти України кінця XX – початку XXI ст. з властивими їм тенденціями. Упродовж першого періоду (1985 – 1990 рр) – директивна гуманізація і гуманітаризація вищої освіти України як одну із тенденцій її розвитку, відзначаємо прагнення владних структур до директивної уніфікації й декларативного визначення змістового освітнього компоненту, що звичайно дисонувало із процесом гуманізації. У реаліях України 1980-х років і аж до 1990 р., усі трансформації у вищій освіті базувалися на ідеології рішень комуністичного партійного керівництва. У цей час система вітчизняної вищої освіти зазнала активної реорганізації, проте випускники саме цього періоду забезпечили потребу у висококваліфікованих фахівцях, які розбудували господарство країни, працюючи на керівних та виконавських посадах. Головним завданням вищої школи, проголошувалася виключно «підготовка висококваліфікованих кадрів», у офіційних документах влади про гуманізацію освіти тоді не йшлося. Другий період розвитку гуманізації і гуманітаризації вітчизняної вищої освіти здебільшого характеризується спробами реформувати систему вищої освіти на гуманістичних засадах. Упродовж цього періоду гуманітаризацію освіти розглядали як ключовий напрям докорінного перетворення вищої школи. У контексті реалізації даної ідеї пропонувалося широко впроваджувати активні форми організації навчального процесу як, наприклад, проблемне навчання, яке виключає пасивне сприйняття навчального матеріалу. У цей період також починають розглядатися місце і роль гуманітарних предметів у гуманітаризації освіти, наприклад, роль історії, історії релігії, філософії, іноземної мови, культурології, соціології. Третій період (1995–2004 рр.) - нормативно-правова інституалізація процесу гуманізації і гуманітаризації вищої школи. Міністерство освіти і науки України на основі міжнародних документів з питань демократії, визначало ідеологію реформування всієї освітньої галузі гуманізації в галузі освіти і прав людини здійснило ряд масштабних заходів по створенню нової нормативно-правової бази вищої освіти України. Позитивним фактором гуманізації і гуманітаризації вітчизняної вищої освіти стало підписання Україною Болонської декларації. Четвертий період (2005 – 2012рр) – міжнародна інтеграція вищої освіти України у процесі гуманізації і гуманітаризації. Упродовж 2005-2012 рр. – розвиток вищої освіти проходить в межах Болонського процесу – це новий етап розвитку, що розпочався з розробки нового покоління освітніх стандартів у 2005-2006 рр. У 2008 р. запропоновано змінити структуру освітньо-кваліфікаційних рівнів шляхом вилучення

рівня спеціаліста та введення магістерських рівнів двох типів: академічного та професійного. В рамках даного періоду було переглянуто зміст та обсяг дисциплін, вилучено догми попередньої моноідеології. Поступово поглиблюються зв'язки з іноземними університетами, впроваджуються спільні програми. Розробка стандартів вищої освіти, упорядкування переліку напрямів підготовки забезпечили змогу Україні приєднатися до Лісабонської конвенції. Пріоритетним став процес розширення прав та автономності ВНЗ України. Система ліцензування та акредитації поступово набирає ознак громадської організації контролю якості освітніх послуг. Налагоджуються контакти органів студентського самоврядування з Європейською спільнотою студентів, проте система студентського самоврядування ще перебуває в стані удосконалення.

Встановлено, що домінуюча в радянський період знаннєва парадигма, що існувала до 2005 р., – в рамках трансформаційних змін і впливу Болонського процесу замінена компетентнісною парадигмою, що сприяє підвищенню якості і конкурентоспроможності рівня вищої освіти.

3. Для об'єктивної реконструкції процесу гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. у дисертації схарактеризовано її зміст, шляхи, особливості реформацій й інноваційних технологій вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. та окреслено перспективи їхньої трансформації у сучасних умовах. Визначено шляхи розвитку гуманістичної освітньої діяльності вищого освітнього закладу, що має ґрунтуватися на таких основних постулатах:

- 1) відповідність освіти потребам соціально-економічного розвитку суспільства;
- 2) забезпечення інтелектуального розвитку особистості, оволодіння нею ефективними методами самостійної пізнавальної діяльності;
- 3) формування у молодих поколінь високих морально-духовних якостей на засадах загальнолюдських і національних цінностей;
- 4) розвиток високої екологічної культури й відповідальності за збереження довкілля.

Визначено, що процеси гуманізації та демократизації сучасного суспільства, які втілюють загальнолюдські цінності духовного життя, змінюють аксіологічні орієнтири освіти. Особливої актуальності набуває проблема самоцінності людини, визнання її права на самобутність, «усвідомлення себе повноцінною особистістю». Завдання освіти полягає в тому, щоб сформувати соціально стійку і одночасно мобільну особистість, здатну виробляти власну стратегію в повсякденному житті.

Список літератури

Балл, Г. О. (2008). Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) : вид. друге, допов. Житомир : Волинь. (in Ukrainian).

Баран Л.М., Баран Р.Т., Власова О.П., Власова Т.І., Грабовська І.М., Купцова Т.А. Проблеми гуманізації освіти в контексті трансформації вищої школи України: монографія. – Донецьк: АРТ-ПРЕС, 2008, 232 с. 189 с.(in Ukrainian)

Кремень В. Г.(2011). Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін. *Педагогіка і психологія*. – 2011. – № 2. – С. 5–13. (in Ukrainian)

Рудчик О. С. (2020). Трансформаційні процеси у вищій освіті України (90-ті рр. ХХ ст.) Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. – С. 196–200.

Пелех, Ю.В. (2009). Ціннісно-смісловий концепт професійної підготовки майбутнього педагога: монографія. Рівне: Тетіс. (in Ukrainian).

References

Ball, H. O. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvithnii, psykholohichnii sferakh): vyd. druhe, dopov. Zhytomyr: Volyn. (in Ukrainian).

Baran, L. M., Baran, R.,T., Vlasova, O.,P., Vlasova, T.I., Hrabovska I. M., Kuptsova, T.,A. (2008). Problemy humanizatsii osvity v konteksti transformatsii vyshchoi shkoly Ukrainy: monohrafiia. – Donetsk: ART-PRES, 232 p. (in Ukrainian).

Kremen, V. H. (2011). Strukturna modernizatsiya osvity v konteksti tsyvilizatsiinykh zmin. Pedahohika i psykholohiia. – 2011. – № 2. – P. 5–13. (in Ukrainian).

Rudchuk, O. S. (2020). Transformatsiini protsesy u vyshchii osviti Ukrainy (90-ti rr. 20 st.) Kropyvnytskyi: RVV TSDPU im. V. Vynnychenka. – P. 196–200.

Pelexh, Yu. V. (2009). Tsinnisno-smyslovyi kontsept profesiinoi pidhotovky maibutnoho pedahoha: monohrafiia. Rivne: Tetis. (in Ukrainian).